

Kommunikasjon og kommentar

Rettsstaten, det flerkulturelle og antropologien

Et svar til Tordis Borchgrevink

REIDAR GRØNHAUG

Artikkelen er et svar på Tordis Borchgrevinks artikkel «Et ubehag i antropologien» (*Norsk Antropologisk Tidsskrift* 1/ 1997) som bl.a. inneholder en tolkning av Reidar Grønhaugs rolle som rettsantropolog i en straffesak i 1983 som et eksempel på kulturel relativistisk «generøst forræderi» av norske verdier. Grønhaug avviser Borchgrevinks tolkning og argumenterer kraftig for sitt syn på rettsantropologisk innsats for å tydeliggjøre innvandrertiltaltes handlingspremisser for norske domsstoler. Antropologen kan bidra til større rettsikkerhet for tiltalte og til sikrere beslutningsgrunnlag for domstolen. Norsk rettssikkerhet og rettsstat vil stå sterkere jo mer den blir i stand til å oppfatte og drøfte kulturforskjeller som del av det mer helhetlige forutsetningsbildet for brottsverk.

I årets første nummer av *Norsk Antropologisk Tidsskrift* har Tordis Borchgrevink en artikkel – «Et ubehag i antropologien» – der hun bl.a. tar opp og gir en vurdering av min rolle som rettsantropolog i en straffesak i 1983 (Borchgrevink 1997). Artikkelen hennes er fortettet, den er på mer enn én måte perspektiv- og innholdsrik og gir grunn og lyst til tilsvar på mange punkter fra min side. Noe av dette kommer jeg kanskje tilbake til ved en senere anledning. La meg si nå at jeg er glad for Tordis' artikkel og at jeg i denne omgang bare skal kommentere noen mer prinsipielle retts- og allmennantropologiske sider ved den saken hun henviser til.

Tordis Borchgrevink ga en første presentasjon av sitt innlegg på den nasjonale fagkonferansen i sosialantropologi på Sundvolden i november 1996. I likhet med andre opplevde jeg at vi der hadde

et nyttig møte med Borchgrevinks innlegg som et høydepunkt. Foredraget hennes førte til mye og frisk debatt, der jeg selv sa en del. Dessverre ble meningsutvekslingen i debatten ikke utførlig referert i konferanserapporten (IMA 1997:49-52) og heller ikke tatt opp på lydbånd, og det er synd, for med et bånd ville vi hatt en spontanversjon av faglig verdi. I tillegg til å kommentere artikkelen, skal jeg nedenfor ta opp noen punkter som etter min hukommelse hørte med i Borchgrevinks innlegg, og debatten omkring det, på Sundvolden. F.eks. forekommer ordene «rettsstat» og «rettssikkerhet» ikke i Borchgrevinks artikkel; det var jeg som brakte dem inn i debatten på Sundvolden.

Artikkelen «Et ubehag i antropologien» beveger seg på mange plan. Ett plan er den konkrete beskrivelsen av hendelsene omkring drapet i Drammen og gangen i

rettssaken etter det. Et annet er faglige og etiske sider ved antropologers rolle i saker som angår forholdet mellom norske og fremmede verdier i det etter hvert mer flerkulturelle Norge. Et tredje plan er mer (meta-)teoretiske betraktninger om faglig deltagelse i det (post-)moderne samfunn og forutsetninger for å drive antropologi i det hele tatt.

Borchgrevinks tette artikkel inneholder mye mer, som det her ville føre for vidt å gå inn på. Jeg leser teksten slik at de øvrige og mer allmenne innslagene får mening fra beskrivelsen av den konkrete saken – drapet og rettssaken med min uttalelse. Borchgrevinks gjengivelse av saken og uttalelsen er kort – så kort at den etter min mening ikke gir en dekkende fremstilling av (i) drapet, (ii) min uttalelse om den, og (iii) hvordan de to rettsinstansene har tenkt og vurdert. Det er ikke mer konkret materiale om dette sakskomplekset som mangler, men Borchgrevinks valg av perspektiv gjør (i alle fall delvis) hennes fremstilling noe misvisende når det gjelder å gjengi de implisertes tankegang. Nedenfor skal jeg derfor først supplere fremstillingen med sikte på en mer rimelig karakteristikk av vurderingene hos (i) drapsmennene, (ii) retten og (iii) meg.

Fra sak 838-83 ved Eidsivating Lagmannsrett

Sentralt i forløpet står en pike (D) på 17-18 år. En mann (E) innleder et seksuelt forhold til henne ved bruk av vold og tvang. Hun tvinges til å være med på fortsettelse av forholdet, uten å kunne fortelle det til noen. For henne dreier det seg om voldtekt og et tvangsmessig forhold, og ikke om et i utgangspunktet villet og selv-realiserende forhold. Tyrkisk folkeliv, også i Drammen, kjenner godt til en flora av fargerike Romeo-og-Julie-historier, der de unge på egen hånd innleder et forhold og gifter seg – mot foreldres og slektingers ønsker. Dette er såkalte «bortløpingsekteskap» – *kaçma* (utførlig behandlet i Grønhaug 1967,

1983). Da er partene subjektivt på like fot og de velger selv hverandre. Men slik er det ikke i saken i Drammen. E er ca. 13-14 år eldre enn D, han er gift og har barn. E og D er i utgangspunktet altfor ulike. E's brottsverk blir enda verre ved at D allerede er forlovet med en gutt hjemme i Tyrkia, der forlovelsen er del av en relasjon mellom D's og hennes forlovedes familie, med forlovelsen som et bindende og forpliktende ekteskapsløfte. På toppen av det hele er E en venn av D's familie og har misbrukt familievennskapet som anledning til å komme i kontakt med henne.

I lengden klarer D ikke å holde det hele for seg selv. Hun betror seg til en venninne, som forteller det videre til en av D's brødre. D's familie, hennes far og to brødre drøfter situasjonen. To dager etter har de tatt livet av E og skjult liket. De drepte E fordi han hadde krenket D's, familiens og svigerfamiliens ære og fordi de i sin situasjon i Drammen ikke klarte å finne et alternativ til drap; mens det i en landsbysituasjon hjemme i Tyrkia kunne ha eksistert løsningsalternativer. Som øverste formynder og representant for familien var det faren A som tok initiativet til drapet.

Borchgrevink (1997:28-29) har med mye av dette i sitt sammendrag, og oppsummerer konsist og riktig:

Gitt de omstendigheter disse menneskene befinner seg i, har faren og de to sønnene gjennom dette mordet utført sin plikt på vegne av en rekke mennesker som er avhengig av dem – og av at de handlet raskt...

Det hun ikke får med seg er skjevheten i forholdet mellom D og E og det kritiske faktum at E brukte vold og tvang for å bringe D inn i et seksuelt forhold og til å holde på henne. Dette fører til misvisninger senere i artikkelen som bare kan få mening ut fra en feilaktig oppfatning om at D hadde et villet kjærlighetsforhold til E – i tråd med «... kvinners rett til kon-

troll av eget liv og seksualitet» (Borchgrevink 1997:30). Borchgrevink beskriver kort, men tolker desto mer, og hva hun mener om gangen i saksforholdet er ikke alltid helt klart for meg. Hun synes å mene at det er D's far og brødre som fremstår som undertrykkerne. Men den som påviselig har krenket D i hennes «rett til kontroll av eget liv og seksualitet,» det er jo E, som voldtok henne. Farens, brødrenes, hele familiens og mange andres harme må forstås ut fra E's krenkelse av piken og dem selv.

Alle som har prøvd, vet hvor vanskelig det er å gjengi både kortfattet og meningsfullt et hendelsesforløp som er tatt ut av sin etnografiske kontekst. Borchgrevink utviser en fremragende fremstillingsøkonomi og har med få ord fått med mye komplekst stoff. Her fokuserer jeg på noen trekk hun har utelatt.

På s. 29 kommer hun til rettssaken og sier at lagmannsretten legger minimal vekt på min redegjørelse fordi den «... finner ikke å kunne gi konsesjoner til de moraloppfatninger de tiltalte har gitt uttrykk for...» Dette må modifieres. Lagmannsretten sier to vesentlige ting som Borchgrevink overser. Det første er at retten finner spesiell grunn til å reagere strengt:

Ved straffeutmålingen legger retten i skjerpene retning vekt på at det gjelder en *særdeles alvorlig forbrytelse* som av hensyn til den alminnelige lovlydighet tilsier en streng reaksjon. Drapet er utført på en utspekulert og brutal måte overfor en tidligere venn av de tiltalte og som hadde kone og barn. De tiltalte har hevdet at de måtte gjenopprette familie-æren gjennom drapet. Retten finner imidlertid ikke å kunne gi konsesjoner til de moraloppfatninger de tiltalte her har gitt uttrykk for. Og det må også av allmennpreventive hensyn gjøres klart hvordan norske myndigheter ser på den slags forbrytelser... (Norsk Retstidende 1984:1152; mine uthevelser)

Altså: retten henviser til min uttalelse for å begrunne en skjerpert reaksjon.

Det andre er at retten likevel sier den har oppfattet sinnet, den spesielle emosjonen, som fikk de tiltalte til å handle:

På den annen side finner retten at det til en viss grad *må forstås at tiltalte var indignerte og sinte*. Uansett om den oppgitte alder på D er riktig eller ei, har det under enhver omstendighet vært en ganske stor aldersforskjell mellom henne og E, og denne som den eldre må tillegges hovedansvaret for at forholdet kom i stand. Han måtte være klar over hvilke konsekvenser dette ville kunne få for D's fremtid.... (Norsk Retstidende 1984:1152; min uthevelse)

Dette avsnittet ser jeg som spesielt viktig. Retten sier den har oppfattet emosjonen de tiltalte var i ut fra deres egenartede situasjon og ikke-norske bakgrunn. Det er et «ikke-norsk» sinne, et sinne i og ut fra en ikke-norsk kontekst, likevel forstått av en norsk rett som sinne. Lagmannsretten tar her et viktig steg mht. det å kunne oppfatte nye typer handlingsgrunner hos tiltalte med utenlandsk bakgrunn og innfelle dem i etablerte kategorier om forbrytelse og straff, subsumert under norsk lov.

Herfra går Høyesterett videre når den gjør vurderingen som fører til en straffenedsetting fra 16 til 12 år for faren, og fra 13 til 8 og fra 12 til 7 for hver av sønnene. Høyesterett utdyper sammenligningen med andre saker i norsk rett der mer og mindre berettiget «sinne» eller «harme» har vært involvert, og tar i følgende avsnitt et viktig steg:

Som det går frem, har jeg bygd på den subjektive oppfatning de domfelte hadde dannet seg om hvordan forholdet mellom E og D tok sin begynnelse. Der som en nordmann hadde drept den gifte mannen han mente med tvang hadde oppnådd samleie med hans 18 år gamle, forlove-

de datter, 13 år yngre enn gjerningsmannen, ville man i straffeformildende retning tatt hensyn til den situasjonen drapsmannen stod overfor, og den harme han måtte føle. I samme grad må situasjonen og de domfeltes harme komme dem til gode... (Norsk Retstidende 1984: 1149-1150; min uthevelse)

Her plasserer Høyesterett saken med de tyrkiske tiltalte i en etablert kategori for drap og motiv – «... dersom en nordmann hadde drept ... ville man i straffeformildende retning tatt hensyn til...» – og sier så:

Jeg er enig med påtalemyndigheten i at mennesker fra fremmede land og kulturer som slår seg ned her i landet, i alminnelighet ikke kan vente at man ved den strafferettslige bedømmelse av deres handlinger eller ved straffeutmålingen skal ta hensyn til moraloppfatninger eller tradisjoner som finnes i deres hjemland, men som man her står fremmed overfor. Innvandrere må som alminnelig regel rette seg etter forholdene og oppfatningene her til lands ...

I det foreliggende tilfelle er imidlertid de domfeltes handling slik influert og motivert av det krav det hjemlige miljø og deres landsmenn her i landet stiller til dem i den situasjonen de var kommet opp i, at jeg finner at det ved straffeutmålingen må tas hensyn til dette. Den konflikt som lå til grunn for drapet, hadde sin bakgrunn i det miljø som både de domfelte og den drepte tilhørte. Tradisjonen fra hjemlandet med dens oppfatning og krav stiller etter min mening de domfeltes skyld i et sær eget lys... (Norsk Retstidende 1984:1150)

Både lagmannsretten og Høyesterett legger vekt på (i) å oppfatte de tyrkiske tiltaltes subjektive sinne ut fra deres oppfatninger, situasjon og bakgrunn, (ii) sammenligne og plassere det særegne

ved saken i et bredere bilde av norske drapssaker i lys av norsk lov, (iii) subsumere saksbeslutningen under noe velkjent i norsk lov, og (iv) utfra dette velge straffeutmåling (se mitt fjerde punkt nedenfor). Også dette momentet kommer for mye i bakgrunnen hos Borchgrevink, noe jeg skal ta opp nedenfor.

Jeg har delt de mer prinsipielle momentene i mitt tilsvarende til Tordis Borchgrevink i syv punkter.

Før det første

Mange oppfatter min medvirkning som antropologisk sakkyndig i interetniske straffesaker som en form for forsvar, «advokatur» eller «advocacy» for innvandrertiltalte, der jeg ved hjelp av argumenter om tiltaltes kulturbakgrunn forsøker å tilstrebe en lavest mulig straff for innvandreren som tiltalt. Det ligger en insinuasjon om dette i Borchgrevinks artikkel. Dette er en misforståelse, som hos en del har holdt seg til i dag fra midten av 1970-årene da jeg var med første gang som rettsantropolog. Det vanlige har vært at jeg er blitt invitert til en rettssak på initiativ fra aktoratet, og ikke av forsvarerne. I de enkelte sakene har det også gjerne vært flere tiltalte med ulike posisjoner og interesser i forhold til tiltalen. Om det jeg har sagt kunne brukes til fordel for den ene, så har det kunnet bli til ulempe for andre tiltalte.

Min innsats har ikke vært «forsvar», «advocacy» eller «advokatur» for noen part, hverken for anklaget eller for anklager. Tvert om mener jeg det er helt vitalt at man som rettsantropolog bevarer distanse og nøytralitet i forhold til alle sider i en sak – (de ulike) tiltalte, forsvarer(ne), aktoratet, dommerne, jury – samt media, politiserende antropologer og samfunnsvitere og alle andre i feltet omkring saken.

Før det andre

Det er misvisende, slik Tordis Borchgrevink gjør, å karakterisere min rettsantropologiske praksis som en slags anvendt «kulturrelativisme.» Kulturrelativisme

ville det ha vært om jeg ensidig ga en beskrivelse av handling og hendinger omkring brottsverket på de tiltaltes premisser eller ut fra deres kulturelle bakgrunn og latt det bli med det. Jeg gir faktisk en slik ideografisk og kulturell relativt beskrivelse. Men min beskrivelse er teoretisk innrammet i et universalistisk, komparativt og generaliserende vesens-teoretisk og analytisk perspektiv. Fremfor alt dreier det seg ikke om handlingsforståelse ut fra kultur – ideer, normer, verdier – alene. Perspektivet jeg anvender er et kultur-økologisk syn på livsverdener der person, kultur, sosial organisasjon og økologiske omstendigheter bidrar til å forme handlings- og livsforløp. Analytisk er dette ikke kulturell relativisme, men snarere det motsatte. Som rettsantropolog kan jeg bidra med redegjørelse for handling ut fra personers valg dilemma i organiserende kontekst, og ikke bare handling som utslag av (personers) kultur (jfr. Grønhaug 1979).

Men for det tredje

Det jeg gjør er kanskje likevel kulturell relativisme i en normativ, verdi- og handlingsmessig forstand, ved at handlingen – brottsverket – vurderes og dømmes ut fra «innvandrers egne premisser»? Borchgrevink synes å mene at jeg verdimesig inntar en slik posisjon. Men det gjør jeg ikke. Jeg sier ikke at innvandreren som tiltalt skal dømmes ut fra sine egne kulturelle premisser. MEN, hevder jeg, og det er mitt eget normative hovedpunkt i det vi her diskuterer: *innvandreren som tiltalt skal ha samme sjanse som en norsk tiltalt for at handlingspremissene kan bli oppfattet av den norske domstolen*. OG: *domstolen – med juryen – skal ha samme sjanse overfor en innvandrertiltalt som overfor en norsk tiltalt til å kunne oppfatte vedkommendes handlingsbakgrunn og -premisses, eksistens, fremtreden og retorikk* (se Grønhaug 1984 som omhandler samme tilfelle som 1983-saken). Dette er et vanskelig ideal å virkeliggjøre, noen ganger i praksis umulig, og her lig-

ger kanskje den sentrale utfordringen for antropologen i slike saker – å bidra til oversettelse og formidling av forståelse i en slik forstand.

Om jeg har drevet advokatur for noe som helst, så er det advokatur for rettssikkerhet og rettsstat. Som verdier og institusjoner avhenger de av at domstolen har rasjonalitet nok til å kunne oppfatte (ir)rasjonaliteten hos den tiltalte – uansett etnisk eller annen slags bakgrunn. Dette er et vanskelig ideal å oppnå, men i forhold til dette idealet må rettsantropologen arbeide.

For det fjerde

Min beskrivelse av brottsverk-i-livsverden-i-makrosystem er skrevet slik at ulike parter i saken kan trekke ulike konklusjoner av den – f.eks. ut fra ulike domstols erfaring, ulike prosedyrer for å integrere saken med presedensmønsteret, og ut fra ulike rettspolitiske syn og verdier. En slik ulikhet ble til fulle demonstrert i den omtalte rettssaken i Drammen. Selve saksgangen fra Lagmanns- til Høyesterett gir jo et skoleeksempel på at ulike rettsinstanser og ulikt juridisk personell vil kunne trekke motsatte konklusjoner fra min antropologiske uttalelse: Lagmannsretten konkluderte at den ikke fant formildende omstendigheter i min uttalelse, mens Høyesterett brukte uttalelsen som en del av grunnlaget for å redusere straffutmålingen fra Lagmannsretten (Grønhaug 1983; Norsk Retstidende 1984).

Én gang til: mitt mål som antropolog i rettssaker ligger hverken i den ene eller andre retning mht. formildende eller skjerpende påvirkning av straffutmålingen. Mitt mål ligger i det at retten kan få med seg det spesifikt antropologiske momentet innenfor den helhet av momenter som retten skal vurdere skyldspørsmål og straffutmåling ut fra.

Jeg har problemer med å følge Tordis Borchgrevink når hun hevder at Høyesteretts straffenedsetting f.eks. for faren fra 16 til 12 års fengsel betyr en aksept av

kvinneundertrykking i Norge og en fornekning av kvinners rett til eget liv og seksualitet – en utillatelighet jeg skal ha forledet uskyldige Høyesterett til å begå! 12 år for et drap er fortsatt en straff som svir – i dette tilfelle for en tyrkisk mann på femtifem år, uten norskkunnskaper, med utsikt til å sitte i norsk fengsel til han blir godt over sekstifem. 12 år er også mer enn hva en ville fått for et slikt drap i Tyrkia, slik det går frem av Høyesteretts uttalelse.

Det Høyesterett har gjort er å sammenligne dette drapet med et utvalg «tilsvarende» drap mht. et spekter av ulike typer grunner for straffeutmåling, inkludert de antropologiske momentene, for dermed å finne at de samlede omstendighetene omkring brottsverket tilsa en straffenedsetting i forhold til andre dommer i «tilsvarende» saker ut fra den samme norske lov. Rettens utvelgning av saker som kan sies å «tilsvare» hverandre er selve arbeidet som kan frembringe nye rettstandarder (jfr. Grønhaug 1984, som drøfter dette). I den saken vi her snakker om er der noe nyskapende i det at handlingsmomenter av norsk og fremmed opphav stilles sammen i en enhetlig kategorisering, subsumert under noe etablert i norsk rett. På en klar – vi kan treffende si «hegemonisk» – måte gjøres norsk lov til den overordnede ramme for integrering av nye erfaringer og hensyn, justering av det mentale kart over norsk virkelighet og utforming av nye vurderinger og avgjørelser. Dette er ikke det Borchgrevink mener skjer. Hun sier:

Å ta hensyn til motiv, det vil si subjektets handling i kontekst, er selvsagt ikke fremmed for moderne rettsoppfatning. Det som antakelig representerer noe nytt her, er at kulturforskjell gjøres relevant – et kollektivt motiv kan man kanskje si – med den implikasjon at den såkalte vestlige kulturs hegemoni tones ned... (Borchgrevink 1997:29)

Hun overser (i) at det er en større situasjon/livsverden med innfelte kultur-element som gjøres relevant, og (ii) at det utføres et rettslig-kognitivt arbeide for å se dette «i sammenligning med; «ut fra presens» ... «fra andre saker av samme slag» (Grønhaug 1984:3), og (iii) at det anvendes, modifiseres og kanskje nylages mer overordnede standarder i norsk lov. Norsk lovs hegemoni tones ikke ned, men opp.

Det er noe ved norsk rettspraksis som endrer seg her, men det er i en modus av *plus ça change, plus c'est la même chose*. Der skjer ingen håpløs konfrontasjon mellom to ulike, hele moralkoder, slik Borchgrevink med sine Finkielkraut-briller synes å oppfatte det, heller ikke en underminering av det norske ved hjelp av det fremmede, og heller ikke en uhumanistisk, dialogløs avvisning av det fremmede. Gjennom domsforløpet bringes både «norske» og «fremmede» vurderinger i saken til å bevege seg. Personer og premisser forblir ikke uberørte i «det gitte» eller i «fordommens moderlige varme», for å si det med Borchgrevinks Finkielkraut-metaforer.

I Drammen i 1983 foregikk det altså hverken noe generøst eller ugenerøst «forræderi» eller noen slags sell-out av norske verdier og standarder. Tvert om, i vårt tilfelle mener jeg vi ser hvordan norsk rett gjøres mer levedyktig og bærekraftig ved at domstolen integrerer nye erfaringer og vurderinger til håndtering av nye og mer flerkulturelle livsforhold i det norske statssamfunnet. Der er ingen ting ved kjennelsen fra Høyesterett som antyder noe i retning av nytt grunnlag for aksept av kvinneundertrykking i Norge.

Jeg ser ikke for meg hvordan kvinneundertrykking i tyrkiske miljø i Drammen og Norge skulle kunne motarbeides ved den strengere straff Borchgrevink krever i saken. Derimot vet vi som samfunnsforskere at kvinners herredømme over egen eksistens og seksualitet varierer dramatisk mellom ulike tyrkiske miljø ut fra forskjell i levekår i vid forstand – i Norge, Tyskland, Tyrkia og andre land. Ut over det

rent straffemessige, stimulerer saken oss til refleksjon over de utslagsgivende faktorer i aktørenes livsløp – kvinners som menns og over mulighetene for endring i frigjørende retning ved rettslige og andre virkemidler. Her kan vi søke de miljømessige betingelser for omforming av æresideologi i mindre voldelig retning, f.eks. i lokale meklingsordninger som kan fange opp tilløp til æreskonflikter før de blir tragedier. Mye tyder på at det blir færre voldelige æreskonflikter etter hvert som innvandrer miljøene over årene går seg til i Norge. Og siden Borchgrevink påkaller Niels Christies navn: Christie har jo alltid hevdet at maksimal pine ikke er å anbefale som kriminalitetsforebyggende middel eller kriminalitetspolitisk symbol.

Borchgrevink (1997:30) misoppfatter meg minst dobbelt når hun sier

Grønhaug tar ikke hensyn til hva som står på spill i hans hjemlige kontekst, og er vel i prinsippet like lite sensitiv overfor kultur som Lag[manns?]rettens formann, bare med motsatt [fortegn?]. Men samtidig er Grønhaugs uttalelse klart ikke-normativ ... Likevel står hele dette forløpet svært godt til Finkielkrauts begrep om «det generøse forræderi...» (mine presiserende tilføyninger)

Mitt mål som rettsantropolog er å bidra til fornuften i domstolens vurdering ut fra noe jeg oppfatter som en kantiansk grunnholdning: på egne vegne ønsker jeg at andre i sin vurdering av mine handlinger får med seg mine premisser, og det er et faglig mål å bidra til at nordmenn i en norsk rett som skal dømme innvandrere ut fra norsk lov, får med seg innvandrernes handlingspremisses. Og, handlingspremisses er altså mer enn bare kulturelle.

Er dette «kulturrelativisme», så er det ut fra et norsk/vestlig ideal om rettsstaten. Det er vel mer dekkende å si at dette er en rettsstats-universalisme som bringer seg i stand til å kunne leve med og håndtere kulturelle forskjeller.

For det femte

Når jeg antropologisk gjør rede for menns formynderskap over kvinner blant mennesker med anatolisk landsbybakgrunn (Grønhaug 1967), for ektemenns, fedres og brødres myndighet over koner, døtre og søstre, for hva forlovelse og ekteskap innebærer av forhold mellom svigerfamilier og mellom disse og omverden, og for hvordan vaner, regler, verdier og emosjoner i sammenkjedinger av hendelser kan føre til drap – overlatt og nøye planlagt drap, drap i åpen og rettferdig harme (menns harme, men også kvinners harme – familiers, slekters og lokalgruppers harme) – så gjør jeg det for å tydeliggjøre et bakgrunnsmonster som brottsverket får mening fra (Grønhaug 1983). Det innebærer å bidra til diskursen i retten om handlingsmotivene, og det innebærer å bidra til vurderingen av hva som har skjedd.

Men: dette vil ikke si å forsvare som norm og handlingsmodell i Norge det kulturelle persons-, kvinne- og mannssynet som inngår som et slags verneverdig vesen i seg selv. Min tilnærming innebærer ikke å akseptere som et normativt monster disse former for menns myndighet over kvinner eller eldre persons over yngre; og den innebærer heller ikke å akseptere at det i Norge foregår hevndrap eller brudd på menneskerettighetene ut fra slike ideer! Derimot vil jeg vise hvordan disse ideene og verdiene inngår i sosio-kulturelle prosesser som i kontekst selektivt frembringer alternative handlingsresultat – forsoning, unnaviking, hevndrap eller andre utfall (jfr. Grønhaug 1983 og andre tekster). Dette dreier seg ikke om å være sensitiv overfor kultur alene. Det gjelder å kunne beskrive helhetssituasjonen med de selektivt virkende prosessene som fikk de handlende til å handle som de gjorde. Og dette bør retten kjenne til for å kunne vurdere motiv, forsett og mening med tiltaltes handling.

Min holdning eller virkningen av den, er ikke, som Tordis Borchgrevink synes å mene, å gi opp noe av vår egen retts- og

personstenkning ut fra velvilje for noe som er kommet inn utenfra – i det foreliggende tilfelle fra anatolisk landsbyliv. Jeg bidrar ikke til å svekke vår universalistisk orienterte rettsstat ved å bringe inn kulturforskjeller, slik Borchgrevink insinuerer flere steder, «med den implikasjon at den såkalte vestlige kulturs hegemoni tones ned». Jeg vil tvert om hevde at en rettsstat som ikke setter sine domstoler i stand til å møte og drøfte kulturforskjeller i sosio-kulturelt-økologiske kontekster som del av bakgrunnen for tiltaltes handlingsmotiver, og som tillater domstolene å vike unna for dette, er en retts- og samfunnsordning som vil svekke seg selv. Norsk rett, rettspraksis og rettsstat vil selvsagt stå sterkere jo mer den blir i stand til å oppfatte, drøfte, sammenligne og dømme om kulturforskjeller som del av det helhetlige forutsetningsbildet for brottsverk.

For det sjette

Å lage en sakkyndig uttalelse som holder mål faglig og som menneskelig og rettslig har mulighet til å virke godt og fornuftig, er ikke lett. Oppgaven er selvsagt lettere jo mer en har faglig greie på saksforholdet, og jo bedre metodikk en har til å behandle og analysere det. Har en som fagmenneske noe reelt å bidra med i en slik situasjon, noe antropologisk som kan komme i tillegg til det jurister og andre kan si, noe saken bør ha med før den avsluttes, da mener jeg det etisk mest riktige er å gå inn i saken.

Å medvirke som rettsantropologisk sakkyndig er et sjansespill. Det er lett å gjøre feil og nokså vanlig å bli feiloppfattet. De følgende er noen vanlige misforståelser:

(i) at jeg driver *advokatur* for innvandrere som tiltalte, i et engasjement for svaktstilte minoriteter (jfr. den utbredte idé at «Antropologien [*sic!*] har, i hvert fall i tradisjonell forstand, en draging mot den svake part» [Borchgrevink 1997:35]);

(ii) at jeg bringer inn kunnskap om *kultur* isolert sett – og ikke om kultur kontekstualisert i livsverdenshelheter der handlinger frembringes;

(iii) at min oppgave er å søke *formildende omstendigheter* for innvandrertiltalte i straffesaker; og

(iv) at jeg er en *normativ kulturrelativist* som ser verden ensidig på de innvandrertiltaltes premisser; og

(v) at jeg er uten bekymring for Norge og *sviker det norske*.¹

Det er også litt av en epistemologisk oppgave å gjøre rede for hvordan ens faglige uttalelse overhode kan gjøres relevant for domstolens vurdering av de konkrete handlingene den skal ta stilling til. Her ligger ett av de mange dilemma i denne formen for antropologisk praksis. En uttalellestekst fra meg er gjerne allmenn i sitt innhold, nærmest en nokså generell empirisk modell. Modellen skal så anvendes i fortolkning av konkrete hendelser som antropologen selv ikke har observert men får greie på via rettsdokumenter og -forhandlinger. Her kan en havne henholdsvis i den rene relativismen, i den rene tilfeldighet eller i den rene positivismen – det siste via en for målrettet deduktiv anvendelse av en ellers fornuftig modell!

Mange vil vike tilbake for en slik oppgave og si at dette er et for urent farvann, med så mange skjær i sjøen at antropologen her må innse grensen for sin kompetanse og holde seg unna. Denne holdningen har jeg møtt; og det er vel også blitt mer av den de siste årene. Det siste tror jeg hverken uttrykker styrket faglig sikkerhet eller klarere fagetisk bevissthet. Borchgrevink (1997:30) hevder noe i retning av at jeg burde ha holdt meg unna saken. Først misforstår hun og mener feilaktig at jeg forsvarer «... retten til å utøve dette æresbegrepet...» på en måte som bidrar til «... kvinners vedvarende og kulturelt pålagte pine...». Og fra denne misforståelsen konkluderer hun slik: «Et spørsmål er om ...

Grønhaug kunne gitt sin sakkyndige uttalelse en annen vinkling... Hvis svaret er nei, blir neste spørsmål om han overhode burde ha uttalt seg...»

Dette er et skinnproblem, siden jeg ikke forsvarer kvinnesyn og kvinneundertrykking av den art, på den måten eller med den virkning Borchgrevink hevder. En må selvsagt alltid vurdere om en har gode nok forutsetninger for å gå inn i en sak. Men hvis antropologer og andre humanvitere trekker seg tilbake, da forspiller vi muligheten til å bringe frem det tilleggsargumentet som jurister og andre ikke har kunnet komme med. Og det kan være at rettssikkerheten i statssamfunnet med sitt mer flerkulturelle innhold nettopp trenger akkurat det argumentet. Til denne viktige oppgaven har vi i vårt fag gode redskap i substantiv sakkunnskap og prosedyrer for analyse og fortolkning.

For det syvende og delvis oppsummerende

Tordis Borchgrevink (1997:34) hevder misvisende at jeg «... kan oppfattes som ukritisk overfor en form for sosial organisasjon som baserer seg på undertrykking...». Det er også misoppfattet når hun sier jeg kan «... oppfattes dithen at brudd på menneskerettigheter må aksepteres i den flerkulturelle toleransens navn...». Å vise *at* og *hvordan* noe skjer, er nødvendig for å kunne vurdere og dømme rettslig og for politisk å kunne styre samfunnet i retning av bedre integrering mellom innvandre og nordmenn. Å forstå uhellene, ulykkene, tragediene der mennesker med fremmed bakgrunn er kommet til å begå brottsverk i Norge, er en nødvendig del av det faglige og politiske arbeidet for å minske sjansen for at slike brottsverk skal forekomme.

Vi vet at kriminalitetsmønsteret – blant nordmenn og innvandrere – endrer seg over tid. Vi vet også at folk ikke dreper ene og alene ut fra en bestemt idé så som et æres- eller kvinnesyn. Folk handler i felt der helheter av forutsetninger virker samtidig – persons- og æresoppfatning,

kjønn, klasse, etnisitet, materialitet, globalitet og alt annet som skaper åpninger og stengsler i utfoldelsen av den enkeltes livsløp (jfr. Grønhaug 1974, 1997).

Svært mange mennesker med tyrkisk bakgrunn i Drammen ville aldri ha funnet på å reagere som personene i vår sak. Heller ikke alle fra samme sted i Tyrkia som dem ville ha funnet på noe tilsvarende – og det er sikkert også færre som ville ha reagert slik i 1997 enn i 1982, da drapet fant sted. Folks materielle forhold varierer og deres opplevelse av posisjonering i større strukturer skifter over tid med endringer i samfunnsforhold i Norge og Tyrkia og med integrasjonsmønsteret i deres egen diaspora (Grønhaug 1980). Med slike endringer i folks livssjanser får ord og uttrykk fra ærestenkningen ny eksistensiell og normativ mening. Ærespraksis reproduseres på nye måter ved at personer, menn og kvinner, familie og slekt fremtrer i nye former innen livsverdener i endring.

Mitt tema er livsverden-evolusjon, der brottsverk og andre handlinger blir til som del av livsløpsutfoldelse i livsverdener i utvikling (jfr. Grønhaug 1988). Forskningsmessig er dette noe annet enn å være for eller mot (elementer fra) norske eller fremmede moralske koder.

Antropologen kan ha en plass som sakkyndig i straffesaker med tiltalte fra ikke-norsk bakgrunn og kan selv ha meninger om de helhetsbeslutninger som skal treffes. Men det rettslige ansvaret for helhetsbeslutningen ligger hos retten.

Jeg deler ikke «... denne uroen og frykt-somheten...» for anvendt antropologi i dagens flerkulturelle Norge, og jeg ser ikke at «... det flerkulturelle samfunn faktisk er et minefelt også for antropologer» (Borchgrevink 1997:36) – mer enn andre områder antropologer opp gjennom årene er gått inn i – heime som ute. Men jeg er helt med når Tordis til slutt sier at «... fravær av en løpende kritisk debatt om faglige standarder» kan skape faglig avmaktsfølelse. Hennes artikkel må derfor

hilses velkommen. Tvil på egne standarder er ødeleggende, og ovenfor har jeg forsøkt å klargjøre noen analytiske og normative standarder jeg selv har tiltro til. Og jeg omfavner siste linje i hennes tekst – om å forsøke «... å bidra til en slags flerkulturell fornuft».

Noter

1 I skrivende stund sitter jeg og lurer på hvor mange av disse feiloppfatningene som er tilstede i en nylig utgitt bok om forskningsetikk (Alver & Øyen 1997), som (på s. 74-75) gjør gjenbruk av Tordis Borchgrevinks artikkel og kort behandler draps- og rettsaken. Jeg oppfatter ikke klart hva de to forfatterne ønsker å fremholde, men jeg tror de mener at jeg har argumentert «kulturrelativistisk», at også «... Høyesterett i motsetning til lagmannsretten la til grunn et nærmest kulturrelativistisk syn», og at saken illustrerer at «... det er vanskelig å finne den riktige balansen mellom den etnosentriske og den kulturrelativistiske forståelse når fagkunnskapen skal brukes som grunnlag for politiske beslutninger og for rettspraksis ...» (Alver & Øyen 1997:72).

Dette er et forenklet syn på den aktuelle fagetiske oppgaven som jeg ikke kjenner meg igjen i. For meg er det faglig sett mer påtrengende å finne den rette balansen mellom det kultur-(jeg selv vil foretrekke å si: *handlings*-)relativistiske og det generaliserende-universalistiske i den handlingsteoretiske analysen jeg prøver å innramme saken i.

Alver og Øyen (1997) har oppfattet at der er noe som er vanskelig i saken, men jeg ser ikke hva de mener å si om mine fagetiske handlingsdilemma og -løsninger (hvis det er det som er deres tema), eller hvordan de fra mitt eksempel mener å konkludere i retning av sitt pedagogiske mål om «...å skape større bevissthet om den situasjonen vi står i som forskere...» (Alver & Øyen 1997:7).

De to blander antagelig sammen rettsinstansenes vurderingsoppgave med

min som sakkyndig. Straffeutmålingen er rettens oppgave, ikke min. Det var selvsagt uråd for meg å forutsi hvordan retten til slutt ville plassere mitt antropologiske moment i den helheten av momenter som til slutt skulle bli rettens premisser for straffeutmålingen. Det er muligens mht. straffeutmålingen de to ser et problem med å finne den rette balanse mellom «etnosentrisme og kulturrelativisme». Lagmannsrettens 16 års fengsel er kanskje mer «etnosentrisk» og mindre «kulturrelativistisk» enn Høyesteretts 12 år. Men lett er det ikke å avgjøre om det er det ene eller det andre, eller litt av hvert, når Høyesterett fremholder (a) at konflikten til grunn for drapet hadde bakgrunn i det miljø de domfelte og den drepte tilhørte, og dernest sier (b) at «Dersom *en nordmann* hadde drept den gifte mannen han mente med tvang hadde oppnådd samleie med hans 18 år gamle, forlovede datter, 13 år yngre enn gjerningsmannen, ville man i straffeformildende retning tatt hensyn til den situasjonen drapsmannen stod overfor, og den harme han måtte føle. I samme grad må situasjonen og de domfeltes harme komme dem til gode ....» (Norsk Retstidende 1984:1149-1150). Dette må vel være «etnosentrisme» og «kulturrelativisme» samtidig? Min personlige slutning er at uten nærmere definering er ordparet «etnosentrisme/kulturrelativisme» lite egnet for vitenskapelig drøfting av de faglige og fagetiske spørsmål denne saken dreier seg om.

I en bok om fagetikk ville kanskje den mer interessante (meta-)fagetiske oppgaven være å diskutere forholdet mellom (i) situasjons- og handlingsstrukturen for de tiltalte med deres eksistensielle og normative overlegninger, (ii) strukturen i min fremstilling med de normative implikasjoner man som leser eventuelt ser i den, og (iii) struktur og innhold i gangen fra premisser til konklusjon i teksten fra de to rettsinstansene. Dette er en mer kompleks vurderingsoppgave enn den Alver og Øyen har tatt for seg, men det er her vi

kunne søke kilder til fagetiske lærdommer. Det kunne da vært en fordel om de to forfatterne i sin drøfting hadde gjort bruk av primærkildene Borchgrevinks artikkel bygger på, nemlig min uttalelse og Norsk Rets-tidende.

Referanser

- Alver, Bente Gullveig & Ørjar Øyen
1977 *Forskningsetikk i forskerhverdag: Vurderinger og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Borchgrevink, Tordis
1997 Et ubehag i antropologien. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 8:26–36.
- Grønhaug, Reidar
1967 Patriarkalsk autoritet og æresideologi i et «peasant»-samfunn. Etablering av ekte-skap i Sør-Tyrkia. Mag.art. avhandling i sosialantropologi. Bergen: Universitetet i Bergen.
- 1974 *Micro-macro relations: Social organization in Antalya, Southern Turkey*. Bergen Studies in Social Anthropology, No. 7. Bergen: Department of Social Anthropology, University of Bergen.
- 1979 Nordmenn og innvandrere. Om etnisitet og klasse som to ulike forutsetninger for sosial deltagelse i Norge, i *Migrasjon, utvikling og minoriteter*, R. Grønhaug (red.), 125–145. Oslo: Universitetsforlaget.
- 1980 Ut- og innvandring som tilpasning i verdens-samfunnet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 21: 187–202.
- 1983 Sakkyndig uttalelse i straffesak 838–83 ved Eidsivating Lagmannsrett. Bergen: Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Bergen.
- 1984 Sjansen til å overtale. Retorikk-forskjeller og styrkeforhold i inter-etniske retts-saker, i XI. Nordiske Etnografmøte. *Retorikk og mytedannelse: Kampen om og med meningsparadigmene*, H. Eidheim (red.): Oslo: Inst. f. Sosantr., Univ. i Oslo.
- 1986 Livsløp og livsverden for finlendere i Finnmark, i *Tilpasninger blant finske nyinnvandrere i Øst-Finnmark*, R. Grønhaug, H.P. Saxi & T.H. Aase (red.). NIBR-rapport 1986:7. Oslo: Norsk Institutt for by- og regionsforskning (NIBR).
- 1988 Continuity in the potential for innovation, i *Innovation: A Cross-Disciplinary Perspective*, K. Grønhaug & G. Kaufmann (red.), 491–514. Oslo: Norwegian University Press.
- 1997 Sorting out the complexities: Conference summary as a summary program for migration research, i *Likeverdighet og ute-stengning – forskningsmessige utfordringer*, J.Chr. Knudsen (red.), 225–234. Det 10. nordiske migrasjons-forskerseminar (TemaNord 1996:634). København: Nordisk Ministerråd.
- IMA (Institutt og Museum for Antropologi)
1997 *Antropologien i samfunnet: fagpolitiske spørsmål*. Rapport fra fagkonferanse i sosialantropologi, Sundvolden 26.–28. november 1996. Oslo: Institutt og Museum for Antropologi, Universitetet i Oslo.
- Norsk Retstidende
1984 Dom 19. oktober 1984 i l.nr. 136/1984. Årgang 149, Hefte 18:1146–1153.

Reidar Grønhaug
Institutt for sosialantropologi
Universitetet i Bergen
E-post: Reidar.Gronhaug@sosantr.uib.no